

**ХИТОЙ ФАЛСАФАСИНИНГ ИЖТИМОЙИ-СИЁСИЙ ҚАРАШЛАРИ
СОЦИАЛЬНО - ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ КИТАЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ**

Жўрабоев Н.Ю.

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси доценти*

Баратов Р.Ў

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси доценти*

+99897 705 90 38

Кушаков Ф.А.

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчи*

+99897 777 25 83

Султанов С. Ҳ.

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси доценти*

+99894 620 35 10

Хасанов М.Н.

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси ассистенти*

+99890 951 10 99

Аннотация: Ушбу мақола Хитой фалсафасининг руҳида илмий назарий жихатдан таҳлил қилинган. Бундан ташқари Хитой фалсафа мактабининг ўзига хос жихатлари ва мураккабликлари ҳақида фикр-мулоҳаза юритилган ва хулосалар келтирилган.

Калит сўзлар: Фалсафа, Конфуций, донишмандлик, авлиёлар, файласуф подшоҳ, даочилар, даоцизм.

Кириш. Хитой фалсафаси тарихида Хитой фалсафасининг руҳи деб номланган асосий оқим мавжуд. Бу руҳни тушуниш учун, аввало, Хитой файласуфларининг мутлақ кўпчилиги ҳал қилмоқчи бўлган мақсадга ойдинлик киритиш керак. Масалан, Ҳар бир инсон учун мумкин бўлган энг юқори ютуқ бор. Яъни, амалий сиёсат билан шуғулланувчи инсон учун энг олий ютуқ буюк маънавият эгаси ҳамда давлат арбоби бўлишдир. Санъат билан шуғулланадиган одам учун энг юқори ютуқ - буюк рассом бўлишдир. Бир киши учун мумкин бўлган энг юқори ютуқ нима? Хитой файласуфларининг фикрича, донишманднинг энг олий ютуғи шахснинг олам билан ўзига хослигидир. Савол шуки, бу ўзликни қўлга киритиш учун жамиятни тарк этиш ёки ҳатто «туғилиш»ни инкор этиш керакми?

Баъзи файласуфларнинг фикрига кўра, бу зарур. “Буддистларнинг айтишича, туғилиш ҳаётдаги азоб - ўқубатларнинг манбаи. Платон ҳам танани руҳнинг қамокхонаси эканлигини айтди. Бошқа бир фалсафа жамиятдаги инсон муносабатлари ва дунёвий муносабатларга қаратилган” [Китайская философия: Энцикл. слов. / Рос. АН, Ин-т Дальнего Востока; [Н. В. Абаев и др.]; Гл. ред. М. Л. Титаренко. - М. : Мысль, 1994. - 573 с].

Бу фалсафа фақат ахлоқий қадриятлар ҳақида гапиради ва трансморал қадриятлар ҳақида гапирмайди ёки гапиришдан бош тортмайди. Дунёга кириш фалсафаси нуқтаи назаридан дунё фалсафаси жуда идеалистик, амалий бўлмаган ва салбийдир. “Туғилиш фалсафаси нуқтаи назаридан, қўшилиш фалсафаси жуда реалистик ва жуда юзаки. Бу ижобий бўлиши мумкин, лекин бу нотўғри одамнинг югуришига ўхшайди: қанчалик тез югурсангиз, шунчалик хато қиласиз” [Чжэн Сяоцян. Китайская философия жизни и смерти / Чжэн Сяоцян ; перевод с китайского: В. Башкеев [и др.]. - Москва: Наука, 2021].

Ташқи томондан, Хитой фалсафаси коинот эмас, балки жамиятга эътибор қаратади; бу дўзах ва жаннат эмас, балки инсон муносабатлари ва кундалик фойдаланиш; бу инсоннинг кейинги ҳаёти эмас, балки ҳозирги ҳаётидир. Конфуцийнинг бир шогирди ўлимнинг маъноси ҳақида сўради ва Конфуций: «Ҳаётни билмасанг, ўлимни қандай билиш мумкин?» («Менсиус: Ли Лоу Шанг») сўзма - сўз донишманд жамиятда тўлиқ ахлоқли шахс эканлигини англатади.

Хитой фалсафасидаги авлиёлар деб аталганлар Буддизмдаги Буддалар ва Қуддусдаги авлиёлар деб аталганлар билан бир хил тоифага кирмайди. Бир қарашда, бу, айниқса, Конфуцийчиликнинг авлиёлари деб аталганларга тегишлидек туюлади. “Қадим замонларда Конфуций ва Конфуцийлик одамлари даоизм вакиллари томонидан масхара қилинган ва бунинг сабаби. Аммо бу фақат юзаки, Хитой фалсафасини тушуниш унчалик осон эмас”.

Ўлим ва туғилиш қарама - қаршидир, худди реализм ва идеализм қарама-қаршидир. Хитой фалсафасининг вазифаси бу анти-таклифларни композицион таклифга бирлаштиришдир. Бу анти-таклифларнинг барчаси рад этилган дегани эмас. Улар ҳали ҳам мавжуд, аммо таклиф бир бутунга бирлаштирилган.

Қандай қилиб бирлаштириш керак? Хитой фалсафаси бу муаммони ҳал қилишга интилади. Бу муаммони ҳал қилишга интилиш Хитой фалсафасининг руҳидир. Хитой фалсафаси бу бирликни нафақат назарий, балки амалда ҳам амалга оширган одамни авлиё деб ҳисоблайди. У ҳам дунёда, ҳам дунёдан ташқарида эди. Хитой донишмандларининг маънавий ютуқлари Буддист ва Ғарб динлари донишмандларининг ютуқлари билан тенгдир. Аммо Хитой донишмандлари дунё ишларига бефарқ одамлар эмас. Унинг шахсияти «ички донишманд ва ташқи подшоҳ» деб аталадиган нарсадир. Ички донишманд ўз-ўзини ривожлантиришга эришишни англатади, ташқи подшоҳ эса унинг

жамиятдаги вазифасини англатади. Файласуфларнинг ҳақиқий сиёсатда етакчи бўлиш имкони бўлиши шарт эмас. Ҳақиқий сиёсатга келсак, унда ҳеч қандай имконият бўлмаса керак. «Ички донишманд ва ташқи подшоҳ» деб аталадиган нарса, энг юқори маънавий муваффақиятга эга бўлган одамнинг мантиқан шоҳ бўлиши мумкинлигини ва шоҳ бўлишга энг мос келишини англатади. Унинг қирол бўлиш имконияти борми ёки йўқми - бу бошқа масала ва аҳамиятсиз.

Хитой анъаналарига кўра, донишманднинг шахсияти ички донишманд ва ташқи подшоҳникидир, шунинг учун фалсафанинг вазифаси одамларда шу шахсиятга эга бўлишдир. Шунинг учун фалсафа нима ҳақида гапиради, Хитой файласуфлари ички авлиёлар ва ташқи подшоҳларнинг йўли деб аташади.

Бу баёнот Платоннинг «фалсафа шоҳи» деб атаган нарсасига жуда ўхшайди. Афлотун фикрича, идеал мамлакатда файласуф подшоҳ бўлиши керак, ёки қирол файласуф бўлиши керак, файласуф бўлиши учун инсон узок муддатли фалсафий тайёргарликдан о'тиши керак, шунда унинг онги «айлана олади». нарсаларнинг ўзгарувчан дунёсидан абадий дунёга.

Афлотун айтганидек, хитой файласуфлари айтганидек, фалсафанинг вазифаси одамларда ички донишманд ва ташқи подшоҳлик шахсиятига эга қилишдир. Аммо Афлотуннинг фикрича, “файласуф подшоҳ бўлгандан кейин бу унинг иродасига зид, бошқача айтганда, мажбурланади ва бунинг учун у катта қурбонлик қилган”[Ж. С. Раматов, & М. Н. Ҳасанов (2022) Абу Наср Фаробийнинг илм – фан тараққиётига қўшган ҳиссаси ва унинг бугунги кундаги аҳамияти. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.].

Милодий III асрга келиб, Хитой фалсафасининг асосий анъаналарига амал қилган янги даоист Гуо Сян буни тузатди. Конфуцийлик инсоний муносабатлар ва дунёнинг кундалик ишлари билан шуғулланиш донишмандлар учун алоҳида вазифа эмас, деб ҳисоблайди. Бу унинг шахсиятининг ҳар томонлама ривожланишининг моҳиятидир. У бу вазифани нафақат жамият фуқароси, балки «коинот фуқароси», яъни Менци айтганидек, «осмон аҳли» сифатида ҳам бажарди. У ўзини коинот фуқароси деб ҳис қилиши керак, акс ҳолда унинг ҳаракатлари трансморал қийматга эга бўлмайди. Агар у ҳақиқатан ҳам шоҳ бўлиш имкониятига эга бўлса. У ҳам жамият фуқароси, ҳам коинот фуқароси сифатида ўз бурчини адо этиб, халққа хизмат қилишдан мамнун бўлади.

Жумладан, машҳурлар «оқ от от эмас» мунозараларига берилиб, сиёсатга унчалик алоқаси йўқлиги билан машҳур. Бироқ, машҳур оиланинг раҳбари “Гонгсун Лонг «дунёни ўзгартириш учун аргументни кучайтириб, номни тўғрилашни хоҳлади». Бугунги кунда дунёдаги ҳар бир сиёсатчи ўз мамлакати тинчликни қандай исташини айтади, лекин аслида тинчлик ҳақида гапирганда, кўпинча урушга тайёргарлик кўраётганига гувоҳ бўламиз”[Ф.А.Кушаков

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ТЕХНИКИ. Academic research in educational sciences, 2022. 50-54.С].

Фалсафа мавзуси ботиний авлиёлар ва зоҳир подшоҳлар йўли бўлганлиги учун фалсафани ўрганиш нафақат мана шундай билимларни эгаллаш, балки ана шундай шахсни камол топтиришдир. Фалсафа нафақат билиш, балки уни бошдан кечиришдир. Бу шунчаки интеллектуал ўйин эмас, бундан ҳам жиддийроқ нарса. “Профессор Жин Юелин таъкидлаганидек: «Хитой файласуфларининг барчаси турли даражада Сукротдир. Бунинг сабаби шундаки, ахлоқ, сиёсат, фикрлаш ва билим бир файласуфда бирлашган. тана; билим ва фазилат бирлашган. ва унда ажралмас. Унинг фалсафаси ундан унда яшашни талаб қилади; Бу ўз-ўзини тарбиялаш, фидойилик ва фидойиликнинг соф тажрибасини доимий ва изчил сақлаб қолишдир, шунда у коинот билан бир бўла олади” [Валиев, Л. А. (2021). АУРОБИНДО ГХОШНИНГ ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРИДА ИНСОН АҚЛИ. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 808-815.]. Шубҳасиз, бу етиштириш жараёни бўлиши мумкин эмас. узилиб қолган, чунки бир марта узилиб қолса, бу ўз-ўзини қайта туғилиш ва унинг коинотини йўқотиш демакдир. Шунинг учун, билишда Аслида у доимо пайпаслайди, амалда у доимо ҳаракат қилади ёки ҳаракат қилишга ҳаракат қилади. Буларни ажратиб бўлмайди, шунинг учун унда бор. сўзнинг асл маъноси бўлган файласуфнинг таклифи. У Сукротга ўхшайди. Охир - оқибат, унинг фалсафаси амалдорлик учун эмас. У чанг босган ва эскирган файласуф эмас, кабинетга қамалган, стулда ўтирган, Унинг учун фалсафа ҳеч қачон инсон билими учун безак бўлмаган. ғоялар намунаси, балки унинг ҳаракатларига хос бўлган кўрсатмалар тизими; экстремал ҳолатларда унинг фалсафасини унинг таржимаи ҳоли дейиш мумкин.

REFERENCES:

1. Буров Владилен Георгиевич. Современная китайская философия. - М. : Наука, 1980. - 311 с.
2. Валиев, Л. А. (2022). ГХОШ ТАЪЛИМ КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ ШАХС МАЪНАВИЯТИДАГИ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3(TSTU Conference 1), 241-244.
3. Султанов, С. Х. (2013). МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРОТИВ КОРРУПЦИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. *SCIENCE AND WORLD*, 67.
4. Файзулла Абдуллаевич Кушаков (2022). ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ТЕХНИКИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 428-432. Китайская философия: Энцикл. слов. / Рос. АН, Ин-т Дальнего Востока; [Н. В. Абаев и др.]; Гл. ред. М. Л. Титаренко. - М. : Мысль, 1994. - 573 с

5. Султанов, С. Х. (2013). МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРОТИВ КОРРУПЦИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. SCIENCE AND WORLD, 67.
6. Ж. С. Раматов, & М. Н. Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.
7. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2 (7), 78-82.
8. Султонов, С. (2017). Взгляды Амира Темура на нравственное и интеллектуальное воспитание. Молодой ученый, (4), 626-627.
9. Ruzigul, U., Nosirjon, J., Dilmurodhakim, A., Mirshod, H., & Urozboy, E. (2020). Musulmon falsafasida inson mulohazalari asosi va tarixi. Pg'or fan va texnologiya xalqaro jurnali , 29 (5), 1453-1458.
10. Kadamovich, Y. J., Muzaffarovna, I. G., Maxmudovich, Y. B., Voxtiyarovna, S. S., & Xabibullayevich, S. S. (2020). Social justice as a condition of socio-spiritual stability in society. *Journal of Critical Reviews*, 7(5), 816-818.
11. Исмоил Саифназаров, & Сирожбек Ҳабибуллаевич Султанов (2022). ИЖТИМОЙ АДОЛАТНИ МУСТАҲКАМЛАШДА ИЖТИМОЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ УСТУВОР ЖИҲАТЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 71-76.
12. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Султанов, С.Х., Кушаков, Файзулла Абдуллаевич., Валиев, Л.А., & Ҳасанов, М.Н. (2022). ҲОЗИРГИ ДАВРДА ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ҲАҚИДАГИ ИЛМИЙ-ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ТАЛҚИНИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (9), 647-656.
13. Абдурашидова, Нилуфар Абдурашидовна, & Ҳасанов, М. (2022). ЁШЛАР ДУНЁҚАРАШИДА ДИН ВА АХЛОҚНИНГ ЎЗАРО МУТАНОСИБЛИГИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10), 1226-1235.
14. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ШАХС ДИНИЙ ДУНЁҚАРАШИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИЛМНИНГ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (7), 35-39.
15. Жуманиёз Султонович Раматов, Машкура Инамжанована Рахимова, & Миршод Нўъмонович Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 1031-1036.
16. 4. З. Н. Бобошев, М.Н.Ҳасанов, & Э.А.Нуруллаев. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ АСОСЧИСИ СИФАТИДА . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 108–115. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/623>

17. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГҲОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 1161-1169.
18. J. S. Ramatov, M. Hasanov AL-FAROBIIY SIYOSIY DAVRAN VA IJTIMOIIY-MADANIY ANVOL // Pedagogik fanlarda akademik tadqiqotlar. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/al-farobiy-davridagi-siyosiy-va-izhtimoiy-madaniy-vaziyat> (kirish sanasi: 12.11.2022).
19. М.Н.Ҳасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>
20. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИЩДА АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 952-956.
21. Ramatov, J.S., Valiev, L.A., Xasanov, M.N. XIX ASRDA HINDISTONDAGI IZHTIMOIY - FALSAFIY JARAYONLAR // ORIENSS. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hih-asrda-indistondagi-izhtimoiy-falsafiy-zharayonlar> (kirish 12/11/2022).
22. Ф. А. Кушаков, М. Н. Ҳасанов, Р. Ў. Баратов, Ж. С. Раматов, & С. Ҳ. Султанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ. Academic research in educational sciences, 3 (10), 803-810.
23. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОИЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. World scientific research journal, 8(1), 102-108.
24. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Султанов, С.Ҳ., Муратова, Д.А., Ҳасанов, М.Н., & Эрнийёзов, У.К. (2022). ЁШЛАР ЗАМОНАВИЙ МАДАНИЙ ҚИЁФАСИ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10), 376-386.